

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VII/2013

Jovanka Kalaba
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

UDK 811.134.3-1.09 Drumond de Andrade K.
DOI 10.7251/FIL1307162K

NEPRISTUPAČNOST KAO POKUŠAJ KOMUNIKACIJE: „NA SREDINI PUTA“ DRUMONDA DE ANDRADEA

Apstrakt: Najpoznatija pesma Karlosa Drumonda de Andradea „Na sredini puta“ stavljena je u fokus ovog rada, u pokušaju da se iznesu i ispituju konfliktni aspekti pesme koji pre svega leže u njenoj hermetičnosti i prevodilačkim izazovima koje „prosti originali“ postavljaju pred prevodioca. Kroz detaljnu analizu, kako formalnog tako i sadržinskog aspekta pesme, ističu se njeni bogati interpretativni kapaciteti, inicijalno osporavani od strane kritike zbog prividnog formalnog i tematsko-idejnog siromaštva i banalnosti. Esej predlaže viđenje pesme kroz suprotstavljene koncepte unutrašnjeg i spoljašnjeg, te odnos pojedinca i društva, koji podrazumeva večiti sukob između hermetičnosti ličnog prostora pojedinca i težnje da se iz tog prostora izađe kako bi se uspostavila uspešna komunikacija u društvu kojeg je pojedinac deo.

Cljučne reči: Drumond de Andrade, hermetičnost, kamen, protivrečnosti, ironija, pojedinac, društvo, komunikacija.

S koro bez izuzetka, kada su u pitanju biografske beleške i kritički prikazi dela brazilskog pesnika Karlosa Drumonda de Andradea, uz njegovo ime stoji da je jedan od najvećih pesnika portugalskog jezika, ako ne i najveći. Drumond, kako ga još oslovljavaju, smatra se utemeljivačem brazilskog modernizma, a njegova književna aktivnost bila je posebno značajna za Minas Žerais, brazilsku državu iz koje je potekao. Novinar, pesnik i pisac kratkih priča, Drumond je u Belo Horizonte, gde je završio farmaciju i radio jedno vreme kao profesor geografije, pokrenuo 1925. godine časopis *A Revista*, koji je bio glavno uporište brazilskog modernizma u Minas Žeraisu. Godine 1924. susreo se s glavnim ličnostima brazilskog modernizma, kao što su Tarsila do Amaral, Mario de Andrade i Oswald de Andrade, koji su 1928. objavili Drumondovu danas najpoznatiju i najznačajniju pesmu „Na sredini puta“ („No meio do caminho“). Drumond se po-

kretu priključio u kasnijim godinama prve generacije modernista, iz provincije, i ostao je u izvesnoj meri iz njega izolovan, kako geografski tako i tematskim i problemskim opsegom svoje poetike, ali ga je svojim delom nadrastao. Veći dio života proveo je u Rio de Žaneiru, radeći u državnoj službi. Njegova prva knjiga poezije pod naslovom „Nešto poezije“¹ (*Alguma Poesia*), izdata 1930. godine, smatra se pokušajem da se zabeleže svakodnevna iskustva na jedan formalno sveden, neukrašen način, koji Viržinia de Araužo naziva izostavljanjem svega izlišnog u pokušaju eliminisanja moguće greške u komunikaciji (Williams 1985: 81). Armstrong takođe podvlači važan momenat Drumondovog neprestanog traganja za odgovarajućim poet-

¹ Prevod naslova zbirke je iz biografske beleške o Karlosu Drumondu de Andradeu iz zbirke njegove poezije prevedene na srpski od strane Nine Marinović, KOV Vršac.

skim izrazom koji omogućava komunikaciju i prenosi poruku:

Osećaj ograničenja takođe važi i za sam pesnički čin. Skeptičnost u pogledu bilo kakve pretpostavke odgovarajuće komunikacije u poeziji i jaz između osećanja koje teži izrazu i sposobnosti medijuma za taj izraz je tema koja se neprestano pojavljuje u Drumondovom delu.² (Armstrong, 1999: 83)

S druge strane, izostavljanje izlišnog kroz formalno i semantičko uprošćavanje može dovesti do hermetičnosti poezije, onoga što Melors definiše kao „kovanje privatnih, enigmatičnih ikonologija“ u pesničkom izrazu, u kojima je smisao izrečenog podređen njegovoj zvučnosti, a što dovodi do „međudejstva duboko skrivenih značenja i uzvišenih odsutnosti“³ (2005: 14). Drumondova najpoznatija pesma „Na sredini puta“, upravo zbog svoje hermetičnosti i nepristupačnosti, odmah po objavljivanju prouzrokovala je skandal bez presedana u brazilskoj književnosti. „Na sredini puta“ pripada zbirci „Nešto poezije“ i spada u Drumondovu takozvanu prvu fazu, koja se računa od zbirke „Nešto poezije“ iz 1930. godine do zbirke „Ruža naroda“ iz 1945. Enigmatičnost ove naizgled vrlo jednostavne pesme, čak banalne, od ukupno deset stihova, ogleda se u simetričnom ponavljanju i variranju kako delova tako i celog prvog (i glavnog) stiha u osam navrata, kao i ponavljanju jednog dela stiha iz centralnog dela pesme:

No meio do caminho

No meio do caminho tinha uma pedra
tinha uma pedra no meio do caminho

² “The sense of limitations applies also to the poetic act itself. Skepticism regarding any presumption of adequate communication in poetry and the gap between the sentiment seeking expression and the capacity of the medium is a consistently reappearing theme in Drummond’s work.”

³ “The forging of private, enigmatic iconologies and the subordination of sense to sound, creating an interplay of deeply obscure significance and numinous vacancies.”

tinha uma pedra
no meio do caminho tinha uma pedra.
Nunca me esquecerei desse acontecimento
na vida de minhas retinas tão fatigadas.
Nunca me esquecerei que no meio do caminho
tinha uma pedra
tinha uma pedra no meio do caminho
no meio do caminho tinha uma pedra.
(An Anthology of Twentieth-Century Brazilian
Poetry, 1972: 88)

Na sredini puta

Na sredini puta bio je kamen
Bio je kamen na sredini puta
bio je kamen
na sredini puta bio je kamen.
Nikada neću zaboraviti taj događaj
u životu mojih umornih mrežnica.
Neću nikada zaboraviti da na sredini puta
bio je kamen
bio je kamen na sredini puta
na sredini puta bio je kamen.
(Bajšić, internet)

Kontroverza ove Drumondove pesme zasniva se pre svega na reakciji i sudu književnih kritičara koji su usledili nakon objavljivanja. Negodovanje, čak i podsmeh najviše su proizlazili iz njihovog viđenja događaja u pesmi, tj. opažanja jednog kamena na sredini puta od strane pesnika i opsesija tim doživljajem, kao krajnje banalnog, kao i iz shvatanja već pomenutih distribucija jednog istog stiha kao potpuno nasumičnih (Sternberg 1984: 62). Ovaj rad će, između ostalog, pokazati da je, naprotiv, distribucija identičnih stihova u pesmi apsolutno simetrična i da ponavljanja izražena kroz tu simetriju u sebi sadrže sugestivnost koja iznedrava smisao i značenja koji prevazilaze puku datost u vidu teksta banalnog sadržaja.

Čini se da je ironija, kao najprisutniji tematski motiv Drumondove poezije, i u korenu cele priče oko burnog prijema ove pesme od strane kritičara, s jedne strane, i, s druge strane, mesta koje je pesma „Na kraju puta“ konačno zauzela u antologijama poezije sveta svojim problemskim potencijalom koji kipi iz samo naoko trivijal-

ne tematike i nedostatnosti forme. Taj potencijal pre svega proizlazi iz onoga što je sam Drumond nazivao „o choque social“ ili „socijalni šok“, u čijoj suštini je konfliktan, dijalektički odnos između pojedinca i društva, a koji se u kontekstu poezije ogleda u takvom odnosu samog pesnika i njegove čitalačke publike. Drugim rečima, pesnik čije delo poseduje hermetičnosti izraza kao polaznu tačku ima „poetološko samorazumevanje“⁴ (Ebeling 2007: 136), koje u prvi mah isključuje nesmetanu pristupačnost pesnikovom delu. Štaviše, hermetičnošću svog izraza pesnik se na određeni način distancira od svoje čitalačke publike, „u duhu otuđenosti koja se graniči sa antagonističkim“ (Gitlin 1981: 63). Pesnik svojim otuđenjem i zatvorenošću svoga dela antagonizira čitalačku publiku i kritiku, te na taj način u društvu za koje stvara proizvodi provokaciju ili Drumondov „socijalni šok“. Po Gitlinu, postizanje burne reakcije publike na umetnost i jeste zadatak umetnika – da, oglašujući se o neminovni otpor publike, iskorači u nepoznato ne bi li „spasio istinu, zakopan u ili izvitoperenu svakodnevnicom“ i „opravdao (umetnikov) uzvišeni poziv“⁵ (Gitlin 1981: 64).

Kada je u pitanju odnos pojedinca i društva u pesmi „Na sredini puta“, čini se da se ne radi o odnosu između bilo kog pojedinca i društva koje ga okružuje. Poesma je ispevana u prvom licu i atmosfera hermetičnosti koja se u pesmi stvara, dok pesnički glas insistira na svojoj čudnovatoj opsesiji, samo podvlači koliko je taj odnos u ovom slučaju prenesen na jedan ličan, subjektivan nivo. U ovoj pesmi to je odnos između *sebe* i ostalih/ostalog, koji se uspostavlja opsesivnim promišljanjem u potpuno ličnom, unutrašnjem, izolovanom prostoru. Iako je centralni događaj koji figuri-

ra u pesmi krajnje banalan, u očima pesnika je od izuzetne važnosti. Na ovu protivrečnost, koja vrlo efektno proizvodi stanje iznenađenosti i začuđenosti, navodi i sam naslov pesme, identičan prvom stihu. Na prvi pogled čini se da izbor naslova, koji ne sadrži nikakav poseban semantički intenzitet koji bi okupirao pažnju, samo ide uz banalnost celog događaja; ipak, mentalna predstava koju „na sredini puta“ stvara može da implicira veoma jaku ideju raskršća, tačke preloma, trenutka odluke o tome koji put od onih koji se pružaju ispred onog koji bira treba odabrati, dok on stoji na sredini. Takvo poimanje „sredine“, na određenom „putu“, povlači ideju kretanja, sa centralne pozicije ka spoljašnjim prostorima, od sebe ka mogućem, s unutrašnje tačke ka spoljašnjim.

S druge strane, ako se pogleda početak i završetak pesme, i analizira distribucija tri stiha koja otvaraju i zatvaraju konstrukciju pesme, može se primetiti da je repetitivna shema u pesmi simetrična i da je smer tih ponavljanja od spolja ka unutra. Drugim rečima, identični stihovi su distribuirani u prvom i u poslednjem stihu, u drugom i u preposlednjem, i u trećem i trećem od kraja. Ovaj simetrični paralelizam identičnih stihova formira specifičnu strukturu koncentričnih krugova, koji stvaraju efekat cikličnog ponavljanja koje stvara utisak kretanja ka centru – u kontekstu pesme, utisak putovanja u samog sebe.

Na sredini puta bio je kamen
bio je kamen na sredini puta
bio je kamen
[...]
bio je kamen
bio je kamen na sredini puta
Na sredini puta bio je kamen.

Dinamika prva i poslednja tri stiha se donekle nastavlja i u centralnom delu pesme. Ako se analizira odvojeno, preostaje, opet, „Na sredini puta bio je kamen.“, s tačkom kao znakom interpunkcije na kraju

⁴ “Poetological self-understanding.”

⁵ “The serious artist must penetrate – even, or especially against the audience’s resistance – beyond the known, must rescue the truth buried or distorted in ordinary life, in order to justify his or her most high calling.”

rečenice, kao nezavisna, čak izolovana izjava, iza koje sledi:

Nikada neću zaboraviti taj događaj
U životu mojih umornih mrežnica.
Neću nikada zaboraviti da na sredini puta
[...]

Prevodi „prostih“ originala, kakvim se može smatrati i pesma „Na sredini puta“, često stvaraju zablude o lakoći zadatka. Iako je činjenica da se u većini originalnih književnih izraza nalaze svetovi koji su neosvojivi i za najhrabrije i najsuptilnije prevodioce, jer je „teško ostati veran i sadržaju (poruci, ne rečima) i formi (stilu, rimi, ritmu, itd.), naročito meta-poruci – rečima takvog tona i tekstone da signaliziraju čitaocu način na koji će razumeti sadržaj“⁶ (Williams 1985: 81), „prost“ original bi morao pretpostaviti prevod koji ide istom linijom i logikom i na taj način reflektovati „komplikovanu jednostavnost originala“⁷ (Moser 1966: 894). Prevod pesme koji je iskorišćen u ovoj analizi, a odabran nakon iščitavanja više prevedenih verzija, najbliži je vrlo doslovnom prevodu originala s portugalskog, što je bio i cilj autorke ovog eseja. Prevod u svega nekoliko detalja odstupa od bukvalnog prevoda, i onaj koji je za ovu analizu od značaja odnosi se na prevod petog i sedmog stiha:

Nunca me esquecerei desse acontecimento
[...]
Nunca me esquecerei que no meio do caminho

Nikada neću zaboraviti taj događaj
[...]
Neću nikada zaboraviti da na sredini puta

Prevedena verzija dozvoljava varijacije u prevodu prvog dela petog i sedmog sti-

⁶ “Difficult to maintain fidelity to both content (message, not words) and form (style, rhyme, rhythm, etc.), especially the meta-messages – those words of tone and texture that signal to the reader the manner in which to understand the content.”

⁷ “The difficult simplicity of the originals.”

ha. U originalnoj verziji, oni su identični („Nunca me esquecerei“), i na taj način njihovo ponavljanje nastavlja istu cikličnu strukturu s kretanjem od spolja ka unutra, započetu s prva i poslednja tri stiha, i tematski, nastavlja istu opsesiju, jer pored novog motiva koji druga strofa uvodi, ne zaborava događaja nesvakidašnjeg uticaja, drugi deo i petog i sedmog stiha opet se svodi na opažanje kamena na sredini puta („... taj događaj[...] (da) na sredini puta“, ili na portugalskom, „... desse acontecimento [...] (que) no meio do caminho“).

Stih koji zauzima definitivnu centralnu poziciju u pesmi i jedini ne podleže nikakvoj vrsti ponavljanja okružen je već pomenutim petim i sedmim stihom („u životu mojih umornih mrežnica.“) U originalnoj verziji na portugalskom, član koji se nalazi ispred reči „puta“ je određen („do caminho“) – u pitanju je ne bilo koji put, već određeni, konkretan put, poznat pesniku. Ono što privlači pesnikovu pažnju duž tog puta, „u životu“ njegovog opažanja u kojem bujica raznovrsnih draži koje dolaze iz spoljašnjeg sveta čine njegove oči „umornim“, otupelim i nevoljnim, jeste najjednostavnija, najnenametljivija stvar koja se u svojoj prostoti prikazuje pesniku kao značajna. Ipak, iako se po rečima jednog od kritičara „Drumond neprestano bori da prozre očigledno i da analizira neobično sadržano u običnom“⁸ (Armstrong 1999: 83), samo je pesniku otkriven pun značaj takvog jednog događaja. Pesnikova potreba da svoju fascinaciju podeli s drugima, s onima koji njegovom subjektivnom svetlu nemaju pristup, iskazuje se kroz pesmu, ali imanentna logika događaja ostaje razumljiva samo njemu. Mada Drumondova poezija često podvlači „veru u samodovoljnost i čak superiornost sopstvenog bića u poređenju sa svetom“⁹ (Sternberg 1984:

⁸ “Drummond battles constantly to see through appearances and analyze the extraordinary contained in the ordinary.”

⁹ “A belief in the inner-sufficiency and even superiority of the self vis-à-vis the world.”

57), mnogi kritičari su često potencirali dve osnovne protivrečnosti njegove poezije, u kojoj istovremeno postoji lična potreba pojedinca za povlačenjem iz sveta i potreba da se u tom istom svetu učestvuje:

Ako, s jedne strane, postoji želja za neključivanjem sebe u taj odnos, jer se isti vidi kao konačno besmislen i nemoguć, postoji, s druge strane, želja za učestvovanjem u svetu i viđenjem sebe ispunjenim sve dok postoji sa i u kontekstu drugih [...]” (Sternberg, 1984: 57)

Objekat od kojeg u pesmi „Na sredini puta“ polazi pesnikova studija neobičnog u običnom svakako je kamen. Drumondova „pedra“ može biti bilo šta, simbol bilo čega značajnog u nečijoj percepciji. Rekli smo da je Drumondovo rodno mesto grad u unutrašnjosti po imenu Itabira, a na lokalnom jeziku Guarani *itã* je reč za „stenu“ ili „metal“ (Williams 1985: 81), što bi moglo da objasni tematsko prisustvo kamena u njegovoj najpoznatijoj pesmi. Takođe, „Minas“ u imenu države Minas Žerais odnosi se na rudnike, a narod iz tog kraja su *mineiros* ili rudari. Nekoliko prevodilaca Drumondove poezije se u osvrtima na pesnikov život bavi relevantnošću njegovog provincijskog porekla i ranog života, specifičnim crtama njegovog karaktera i temperamentom uslovljenim tim poreklom, te uticajima koji se daju prepoznati u njegovom delu. Drumondov prevodilac Elizabet Bišop govori i njegovom rodnom kraju: „Visoko je, surovo, i stenovito (a stene su pune minerala. Itabirito ima jedne od najvećih naslaga gvožđa na svetu) i život je težak, skučen, religiozan, i često fanatičan.“¹⁰ (Lombardi 1995: 159). Ogoljeni i tu-

¹⁰ “If, on the one hand, there is the desire not to engage the self in this relationship, seeing it as ultimately meaningless and impossible, there is, on the other hand, the desire to be engaged in the world and to see the self as fulfilled insofar as it exists with and in the context of others [...]”

¹¹ “It is high, harsh, and rocky (and the rocks are full of minerals. Itabirito has one of the largest iron deposits in the world) and life is hard, narrow, religious, and often fanatical.”

robni realizam jednog takvog pejzaža čini se da ide ruku pod ruku s teskobnom opsesijom Drumondove pesme; ipak, iz nje pulsira bogatstvo privatnih svetova u koje potpun pristup spolja ne postoji.

Neobično i dramatično predstavljanje navodno nesvakidašnjeg događaja i provokativna nedoslednost između lične hijerarhije onoga što se smatra važnim i onoga što bi se važnim smatralo u konvencionalnim okvirima, u ovoj pesmi se može posmatrati kao istraživanje koncepta spoljašnjeg i unutrašnjeg, studija izolacije posmatračevog privatnog viđenja sveta u odnosu na ono što bi se inače smatralo normalnim ili prihvatljivim. Pojedinaac i njegovo mesto u društvu (i izvan njega), prividna trivijalnost koja, protkana blagim cinizmom „neozbiljne“ teme s jedne strane i vrlo ozbiljnog tona i atmosfere pesme s druge strane, kamuflira unutrašnje bogatstvo značenja, varljiva jednostavnost forme koja za sobom u isto vreme povlači visoku hermetičnost i nedostupnost, samo su neke u konglomeratu protivrečnosti koje se daju naći u pesmi „Na kraju puta“, ali i u celom Drumondovom delu. Simetrija višestrukih ponavljanja i variranja redosleda ponavljajućih stihova proizvodi atmosferu bezizlaznosti ljudske zazidanosti u svom unutrašnjem prostoru, ali i njegove večite težnje da uspešnom komunikacijom s drugim iz tog prostora istupi.

Literatura

1. Armstrong, Piers (1999), *Third World Literary Fortunes: Brazilian Culture and Its International Reception*, Lewisburg: Bucknell University Press.
2. Bishop, Elisabeth and Emanuel Brasil, ed. (1972), “An Anthology of Twentieth-Century Brazilian Poetry”, Wesleyan University Press.
3. Ebeling, Florian (2007), “Twentieth Century: Systems and Esoterica”, *The Secret History of Hermes Trismegistus: Hermeticism from Ancient to Modern Times*, New York: Cornell University Press.

4. Gitlin, Todd (1981), "Inaccessibility as Protest: Pound, Elliot, and the Situation of American Poetry", *Theory and Society*, Vol. 10, No. 1, Springer, 63-80, internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/656979> (pristupljeno 18. marta 2013).
5. Bajšić, Tomica, „Južna pošta, putovanje poezijom Latinske Amerike“, internet, dostupno na: <http://tomicabajsic.wordpress.com/33/juzna-posta-putovanje-poezijom-latinske-amerike/> (pristupljeno 18. marta 2013).
6. Krdu, Petru, ur. (2005), „Karlos Drummond de Andrade: Cvet i Mučnina“, prevela Nina Marinović, Vršac: KOV.
7. Lombardi, Marilyn May (1995), *The Body and the Song: Elizabeth Bishop's Poetics*, Carbondale: Southern Illinois University Press.
8. Mellors, Anthony (2005), *Late Modernist Poetics, from Pound to Prynne*, Manchester University Press.
9. Moser, Gerald M. (1966), Review: [untitled], *Hispania*, Vol. 49, No. 4, American Association of Teachers of Spanish and Portuguese, 894, internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/346258> (pristupljeno 8. oktobra 2011).
10. Sternberg, Ricardo da Silveira Lobo (1984), "The World within: Carlos Drummond de Andrade's 'Alguma Poesia'", *Luso-Brazilian Review*, Vol. 21, No. 2, University of Wisconsin Press, 57-69, internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/3513499> (pristupljeno 8. oktobra 2011).
11. Williams, Frederick G (1985), Review: [untitled], *Hispania*, Vol. 68, No. 1, American Association of Teachers of Spanish and Portuguese, 81-83, internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/341613> (pristupljeno 8. oktobra 2011).

**INACCESSIBILITY AS ATTEMPT AT
COMMUNICATION: DRUMMOND DE ANDRADE'S
"IN THE MIDDLE OF THE ROAD"**

Summary

The paper focuses on Drummond de Andrade's poem "In the middle of the road" in an attempt to isolate and investigate the conflicting aspects relating to the poem, such as the ones relating to its hermeticism and the translation challenges that "simple originals" set before the translator. An overarching analysis of both formal and thematic aspects of the poem brings to light its rich interpretative capacities that were disputed initially by the critics due to its ostensible formal and thematic poverty and banality. The paper proposes viewing of the poem through the opposing concepts of the inside and outside and the relationship between the individual and society, which implies a constant collision between the hermeticism of the individual's personal space and the striving to leave that space in order to establish communication in the society the individual belongs to.

kalaba_3@yahoo.com